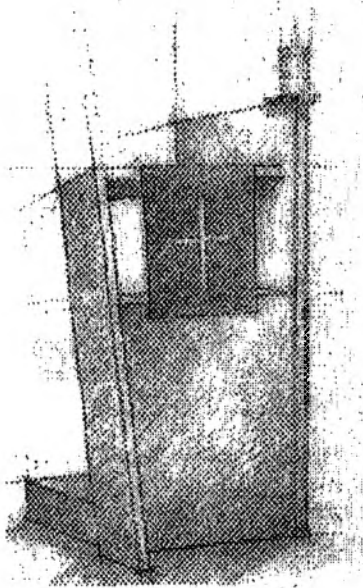

Hét Hárs

A csillaghegy–békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja, 2003. böjt – húsvét

Mégis igaza lenne Elifáznak?

Rühellem Jób barátait. Az okosakat, akik számára adott, teljes és érinthetetlen az igazság. A tanigazsága, melynek őrzésére kiválasztottak tudják magukat, melyért élni gyönyör, s meghalni érte kiváltképp élvezet. Boldog s konok farizeusok, kiknek

minden nyomorúság puszta tárgyi bizonyítéka Isten irántuk való jószágának. Vajon mitől félnek, mit félnek ennyire ezek az emberek? Mintha nem tudnánk, mennyire talmiak e szavak: igazság és igazságosság, jószág és gondviselés... A kényszeresen jámborrrá válni vágyó képzelegve karistolja tele e szavakkal „belső szobája” falait, és ujjong: mágiája megint hatott. Mást csipett nyakon a halál anyagya, mást gáncsolt el a sátán. Újra nyilvánvalóvá lett, kit szeret az Isten: őt és nem a másikat, aki bűnös, gyenge s legfőképpen ügyetlen. Rosszul játszott, és vesztett. Hiszen ahol győztes van, ott vesztésnek is lennie kell. És ha a vesztés nem én vagyok, akkor csak győztes lehetek. Szegény, ostoba Elifáz!

De mit segít ez Jóban, hiszen ő tudja: Istennek mégis igaza van. Nem a törvénynek és nem a tannak, s még kevésbé ezek machereinek. Az Örökkévalónak azonban szabadsága van akár az üldözésbe, a szenvedésbe, a halálba is elrejtőzködni – előle. Ez az ő mindenhatósága és szabadsága, akkor is, ha céltalan, sőt ha brutálisan irracionális.

De látnunk kell, Jób is szabad. Rajta áll, elfogadja ezt a bűjőcskát. Szuverenitása nem csupán azt jelenti, hogy kriptonarcisztikus tanimádatukban részvétlenné jegecesedett barátait kirekeszti önmagából, inkább azt, hogy nyomorékká tett maradék létében mihez kezd teremtő társával.

Nem Istenről szól ez a mese – hogyan is szólhatna? –, hanem Jób, az ember, a szenvedő és halálra való ember méltóságáról. Rólunk, hogy semmiképpen „barátokká” ne legyünk, akkor sem, ha éppen nem minket ér a veszedelem, még kevésbé akkor, ha a sátáni rettentet a tan tárgyává igyekszik silányítani teremtettségi méltóságunkat.

Nem leszek konkrét. A személyes gyász nem engedi, hogy halottaim és az Örökkévaló közé furakodjam, nevében és helyette elmagyarázni, mit vélek én arról, ami történt. Akik immár általa s bennem vannak, nincsenek alávetve semmiféle tannak. Nem szorulnak igazolásra. Bár lehet, Elifáznak mégis igaza van: „Ímé, boldog ember az, akit Isten megdorgál; azért a Mindenhatónak büntetését meg ne utáldjad! Mert ő megsebez, de be is kötöz, összezúz, de kezei meg is gyógyítanak. Hat bajdából megszabadít, és a hetedikben sem illet a veszedelem téged.” (Jób 5,17–19)

Muntag Andor e himnikus és példázatszerű mondatokat így kommentálja: „Jób szenvedése valóságos szenvedés, a csapások őt érték, a betegség kínját ő szenvedte. És igazában véve nem is az Jób kérdése, hogy majd mi lesz. Őt az kínozza, hogy most mi van.” És ez az igazán fontos. A szenvedés, minden kín és üldözöttség meghaladja a morált és mindazt a tant, ideológiát, világnézetet és dogmatikát, amelyre az éppen aktuális morál hivatkozik. A másik ember szenvedése valóságosan arra kényszerít minket, hogy *szabálytalan*á, hagyományokon és rítusokon túlivá váljunk. Döntenünk és választanunk kell: vagy elveink és tanaink mögé rejtett és egészségesnek vallott, bár csupán komfortos személyes boldogságunkat védjük – lényegileg a szenvedővel szemben –, vagy a szenvedésnek sem okát, sem célját nem kutatva akkor sem hagyjuk el őt, ha szörnyű sebeket hordoz.

Minden látszat ellenére boldog embernek mondhatjuk ezért Ábrahámot és Jákóbot és Józsefet, – sőt Raszkolnyikótot is.

Donáth László

Fejtő Ferenc író, kritikus, szerkesztő, publicista. 1909-ben született Nagykanizsán, hatvan esztendeje Párizsban él. A háború előtt a Bartha Miklós Társaság tagja, baloldali lapok munkatársa, József Attilával és Ignotus Pállal a Szép Szó társadalmi és irodalmi folyóirat alapítója. Írt Heinérről és II. Józsefről, József Attiláról és a szociáldemokrácia történetéről. Elkötelezett zsidó-keresztény szabadgondolkodó, Párizs érsekének barátja. Alábbi írása részlet az *Ördög és az ő művei* című megjelenés előtt álló könyvből, amely az ördög szerepét kíséri nyomon a Bibliától a francia forradalmon át az iraki háborúig.

Büntetés vagy próbatétel

Jób története földidéz egy másikat, Ábrahámét és Izsákét a Genézis huszadik fejezetéből. Isten fölszólitja Ábrahámot, hogy áldozza föl a fiát, és ő a tiltakozás legkisebb jele nélkül, egyetlen alázatos kérdést sem kockáztatva kész meghozni ezt a képtelen áldozatot, föltétel nélküli odaadásának jeleként. Vajon remélte-e, miközben fiát az oltárra kötözte, hogy Isten végtelen jóságában talán mégsem ragaszkodik tébolyult követelésének teljesítéséhez? Sejtette-e, hogy az Úr végül megkönyörül rajta és a gyermekeken, aki maga hozta a fát az áldozati máglyára, nem is gyanítva, hogy ő maga lesz az áldozat? A legutolsó pillanatban az angyal visszafogja a lesújtó kart, és Isten megmagyarázza a kegyetlen parancsot: meg akart bizonyosodni arról, milyen mélyen gyökeredzik Ábrahám hite, hogy van-e

határa engedelmességének... Ez a hihetetlen kihívás a legszebb barátságot rejti, ami csak összefűzheti Istent teremtményével. Még forróbb és szorosabb kötelék ez, mint amilyen Mózeshez fűzte az Istent, szolgájához és már-már riválisához. Ezt érti meg és fogadja el végül Jób: a szerencsétlenséget nem okvetlenül vétek okozza. Isten lesújthat az emberre azért is – és az ő esete éppenséggel ilyen –, hogy megbizonyosodjék az isteni igazságba vetett bizalmáról, hitének erejéről, ellenállásáról a kétségekkel, reményvesztéssel szemben. Egyszóval, hogy a szerencsétlenség lehet próbatétel is, nem csak büntetés.

Jób könyvétől eltérően Ábrahám történetében nem jelenik meg a Sátán. Sem mint tanácsadó, sem mint hóhér. Úgy tűnik, azt az ötletet, hogy tegye próbára Izsák apját, senki sem sugallta az Úrnak. Jób esetében éppen ellenkezőleg, a Sátán a felbujtó, és ő a végrehajtó is, az ő csapása sújt le az ártatlanra. Isten erről nem világosítja föl Jóbot, hanem magára vállalja a próbatétel felelősségét. Sőt végül jóvá teszi az elszenvedett sérelmeket, károkat – még ha nem lehet is teljes a jóvátétel, hiszen az elhunyt gyermekeket nem támasztja föl –, a méltatlan barátokat pedig megbünteti, mert annyira erősködtek, hogy Jóbnak vétkesnek kell lennie.

Olvashatjuk úgy is ezt a különös, tragikus költeményt, mint erkölcsnevelő történetet, mely arra tanítja a zsidó nép új és új nemzedékeit, hogy a sorscsapásokat ne büntetésként fogadják, hanem érezzék próbatételnek. Fogják föl úgy, mint „drága” részvételt a misztérium kinyilatkoztatásában, amely áldást hoz fejükre, és Isten kegyelmét ajándékozza nekik. Értsék meg, az isteni igazságban nem szabad kételkedni, hiszen Isten útjai kifürkészhetetlenek.

Ezzel a magyarázattal a keresztények is megelégedtek, még maga Luther is, aki Jóbot – Szent Jóbót, így nevezte – példaként állította minden hívő elé. A zsidók számára ez a történet adott magyarázatot gyötrelmes történelmükre, igazolta ezredéves mártíromságukat, a népét és a választott nép minden egyes fiát. Ennek fényében érthetőnek tűnt, hogy éppen „az ártatlanoknak és igazaknak kell a legkeményebben szenvedniük”. A középkorban, írja a filozófus Hans Jonas, teljes közösségek mentek a kard vagy tűz általi halálba ajkukon a Smá Jiszráéllal (Halld, Izrael), mely az egyetlen Istent hirdeti.

Jonas szerint érthető hát, hogy „Jób kérdése mindig is a zsidó teodícea legfőbb kérdése volt”, ahogy egyben az egyetemes teodícea legfőbb kérdése is, hiszen a Gonosz létezését feszegeti. Auschwitz után különös aktualitása lett a kérdésnek. Erre a helyzetre már nem alkalmazható a Biblia válasza, mely szerint a szenvedés lehet vétekekkel kiérdemelt büntetés, de lehet próbatétel is, amelyet Isten kifürkészhetetlen okokból bocsát az emberre, hogy megvizsgálja hűségét. „Nem hitből és nem is a hitért történt, hogy zsidók millióit lemészárolták...” Isten pedig hagyta, hogy megtörténjen. Nem hihetjük, hogy ő rendelte el, vagy hogy ő engedte meg, ahogy Jób könyve sugallja. Hitler talán maga az ördög volt, talán ördögi megszállottságban cselekedett, de semmiképp nem mondható az Isten szolgájának, mint a Sátán a zsidó mitológiában. Ebben a mito-

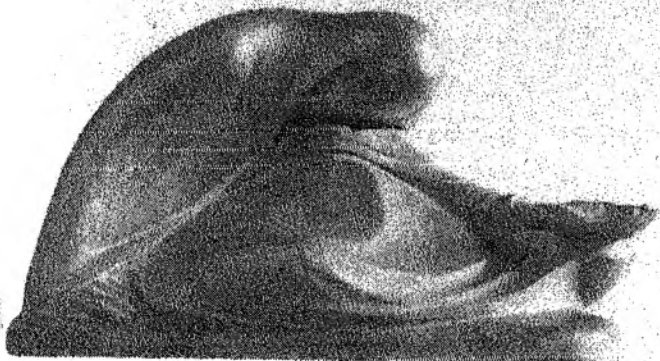
lógában Isten mindenható, mindentudó, és teljes felelősséget visel az emberek történetéért. Akkor hát tévedés volt hinni az ő igazságosságában? Tévedés volt „megszentelni az ő nevét”? Ha egyszer mindenható, akkor talán érzéketlen annyi halálra, annyi ártatlan gyermek legyilkolására?

Hívó ember nem hiheti ezt. Nem tarthatja Istent immorálisnak. Ha továbbra is hinni akar az egy Istenben, akkor valahogyan módját kell találnia, hogy fölmentse őt a Gonosz felelőssége alól. Egyik módja lehet ennek, ha belenyugszik abba, hogy Isten „teljességgel kifürkészhetetlen”. „Az csakis egy ésszel tökéletesen fölfoghatatlan Isten lehet, akiről egyidejűleg föltételezzük, hogy abszolút mindenható és abszolút jó, és mégis eltűri a világot úgy, ahogy van.”

Mindazonáltal, folytatja Jonas, a *Deus absconditus* (a rejtőzködő, mi több, abszurd Isten) gondolata teljességgel idegen a zsidó teológiától, hiszen ennek az alapja az Istennel való kommunikáció, a kinyilatkoztatások és a Tízparancsolat, amelyek Róma számára érthető istenképet eredményeznek. Ahhoz, hogy Isten érthetővé váljék, logikusan vissza kellene vonni Isten mindenhatóságának gondolatát. Éppen fordítva volna, mint ahogy Jób mondta: „nem tehet meg mindent”. Így magyarázatot nyerne, hogy azokban a pillanatokban, amikor a Gonosz elszabadul, például a népirtások idején, miért nem lép közbe. Ilyenkor nyilvánul meg ugyanis gyöngesége, ilyenkor válik láthatóvá tehetetlensége. Ám ez a tehetetlenség nem akadályozza meg abban, hogy a hívó számára ő legyen minden jó forrása, aki azonban nem őrzi meg mindazokat, akik hisznek benne. Ha nem avatkozik be, az csak annyit jelent: hát azért nem, mert nem teheti. Vagy talán – bár lehet, hogy ez már túlságosan messzemenő föltételezés – azért nem, mert nem talál az emberek szívében elég támogatást ahhoz, hogy beavatkozzék. Ne feledjük: mikor szabadságot adott az embernek, önként korlátozta saját hatalmát, és ezentúl az emberi szívek együttműködésére van szüksége ahhoz, hogy tevékenykedhessen a világban.

Jonas nem folyamodik manicheus dualizmushoz, hogy megmagyarázza, Isten miért és kiért is határozott úgy, hogy ilyen módon korlátozza önmagát. Nem nevezi meg „a Másikat”, akivel – döntése szerint – megosztja hatalmát. Neki csak a kereszténység adott formát és nevet, anélkül azonban, hogy explicit módon hinne is a létezésében.

(Fordította: Falvay Dóra)

Gyónás

Nem tudok megnyugodni. Kereszténységem, hitem, békességem romokban. Néhány nappal a tragédia után tört föl bennem a rettenet, s akkor vált tudatossá, hogy képtelen vagyok írni Eszter haláláról, és mégis írnom kell. Több rétegben, külsőleg és belül, mélyen is, összetetten érint, és csak indulataim vannak magammal és másokkal szemben. Keveset segített a gyászmunka, a sajátosan szép Deák téri este, a tavaszi hóesésben lezajló méltó temetés, a vigasztaló ígéhirdetés és legutóbb az Evangélikus Élet összeállítása. Akut pogányságomon semmit sem változtatott. Közvetlenül élem át, amit 2001. szeptember 11-én közvetve élt át a világ: minden megváltozott, nem élhetünk úgy tovább, mint ahogy eddig éltünk.

Miért ismétlődik meg újra és újra Krisztus áldozata azoknál, akik teljesen követőivé válnak, miért vannak mindig Júdások?! Semmi értelmét, üzenetét nem látom Eszter elvesztésének, csak perlekedni tudok miatta Istennel, kételkedve is a Mindenhatóban.

Több mint öt év kevés volt annak a veszteségnek a feldolgozásához, amelyet az édesapa elávóváza jelentett. Kegyetlen a vád, és kegyetlen az önvád: nem tudunk vigyázni gyermekére, akit jól ismert, és ezért féltett a lelkesítő pályától.

Mert nem jó tízalentumos embernek lenni. Eszterben összpontosult és ütközött a hit, a tudás és a szeretet. Illetve megfűrt benne, ha feszítette is a személyiséget, az életvezetést. Elment egy ember, egy testvérünk, akinek mély hitét is magában foglaló gazdag tudására, teológiai felkészültségére szüksége volt az egyháznak, aki sok értéket ígért, és aki máris értéket teremtett. Olyan területen is – a monoteista vallások és kultúrák, így a zsidó-keresztény kultúra gyökereinek, egymásra hatásának kutatásában –, amely örömtelien és kínosan időszerű.

Elment egy ember, mert Krisztus-követő volt, mert szeretett. Hite és tudása szellemi magasságokba röpítette, szeretete miatt áldozattá vált. Mert nem elégedett meg a tudással. Segíteni akart, szeretetet adni azoknak, akik erre leginkább rászorulnak, sérülteknek, fogyatékkal élőknek, kábítószert rabságában sínylődőknek. Nemcsak adta, igényelte is a szeretetet. Élte a tanítványi életet, cselekvő keresztény volt. A feltétel nélkül adott és elfogadott szeretet vált végzetévé. Olyan értelmetlenül, ahogy ez csak a Gonosz diadala révén történhet. Ami soha nem fogadható el. Nekünk kellett volna szeretni Esztert, jobban szeretni és óvni önmagától, saját nyitottságától, a korlátlan bizalomtól. Nem élhetünk úgy tovább, mint ahogy eddig éltünk. Csak gyónni tudom Istent sem kímélő indulataimat, dühödt, önmarcangoló tehetetlenségemet, zsigereimben is fájó, kudarcos felelősségemet. Mert elvesztettünk valakit, aki hozzánk tartozott. Nem tudtuk megmenteni.

Együtt élünk mulasztásainkkal, bűneinkkel, hurcolva halálunkig a terheket. Nem vigasztal, inkább borzaszt, hogy olykor Istent is tettestársként éljük meg, feloldozást sem vágyva. Nem csak Jób könyvéből áll az Ószövetség.

Frenkl Róbert

(Lapunk már nyomdában volt, amikor értesültünk, hogy Frenkl Róbert írása megjelent az Evangélikus Élet 8. oldalán a Levél&levél rovat mellett.)

Szálla alá a poklokra

*Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

Volt, hogy nagy bajban voltam. Elhagytak, átverték, kifosztottak, a kicsi lányommal is problémák adódtak (és egy bizonyos kor után már senki sem bírja kiborítani az embert, de saját védtelen kislánya annál inkább); egy „irodalmár” házaspárnál voltam látogatóban, irigyeltem a meghitt családi idillt – szép, meleg lakás, lágy színek, őzike szemű, puha arcú gyerekek... –, és panaszkodtam. Tudtam én, hogy panaszkodni nem szabad, mégis... Csillogó szemmel hallgattak, majd azt mondták boldogan, hogy de jó nekem, milyen csodálatos regényt fogok én ebből írni... Akkor megindult bennem valami, hogy most megfojtom őket, de uralkodtam magamon, és valamilyen ürüggyel gyorsan távoztam.

Mert azt hiszik ezek a drága sznobok és dilettánsok, az úgy van, hogy akinek dudás a mestersége, az reggel kilenctől egyig lemegey a pokolba edzeni, gyakorolni, azután megehérlél, szunyál egyet, és este játszik. Az ember még csak nem is készül dudásnak úgy, ahogy mérnöknek, színésznek, orvosnak, informatikusnak. Az ember a sors kifürkészhetetlen akaratából dudás lesz. És nem ballag le a pokolba mesterséget tanulni. A pokolba belökik az embert, bevágják a lángok közé, mint ahogy nem vágyik az ember a földbe sem, csak beletiporják. És kínjában kezd el dudálni, hogy a sebei ne tüzeljenek, ne lüktessenek olyan nagyon.

A názáreti rabbi, Jézus, az Ember Fia vagy az Isten Fia (ezt én nem tudom, nem is merem eldönteni), ő sem mászott föl a keresztre, mint sokan állítják. Nem valószínű, hogy tudatosan végigjátszott volna egy forgatókönyvet, amely az Ószövetségben található, hogy bebizonyítsa a világnak: ő a Messiás.

És mi is a dolga a Messiásnak? A zsidók azt várták tőle, hogy szabadítsa föl Júdeát a római megszállás alól, de ő azt mondta erre, hogy az én országom nem e világból való, nem akarta elvenni a szabadságharcosok, a Makkabeusok kenyerét. És azt még kevésbé hiszem, hogy az Úr azt kívánta volna tőle, hogy szenvedéssel, véres áldozattal, kereszthalállal váltsa meg az emberiséget az eredendő (mások szerint: eredeti) bűntől, vagyis ezzel eszközölje ki a haragvó Atyától az amnesztiát, amivel eltöröltetik Ádám utódainak büntetése Ádám és Éva engedetlensége miatt, és sokezer év után most végre megnyílnak az igazak előtt a mennyek országának kapui.

Valószínűtlen, hogy annak az Úrnak, aki már Izsákot, hű szolgálja és szövetségese, Ábrahám fiát sem engedte fölhaladni, öröme tellett volna a saját fia véráldozatában. Ábrahám és Izsák történetén is sokan gondolkodtak már, sokan sokféleképp értelmezik, én

leginkább mítoszként olvasom, amely arról szól, hogy az Úr nem kívánja az emberáldozatot. Ezzel a történettel, mondják a Biblia szerzői, azt akarja tudatni velünk az Úr, hogy bár körülöttek a népek embert áldoznak a bálványaiknak, melyeket istenként imádnak, én, az igaz Isten, az arctalan, a test nélküli, a láthatatlan, a Szellemi Entitás, aki Erő vagyok és Akarat, azt parancsolom, hogy nekem ne áldozatok élő embert.

Ezért hiszem, hogy a názáreti inkább fölfedezett valamit, rájött valami olyan mély, olyan jelentős, nehezen belátható igazságra, amelyért persze meg akarták ölni. Meg is szökhetett volna, de ő úgy érezte, ezért érdemes akár meghalni is, ezért már érdemes magát fölhaladni. Mert annak a prófétának, aki csak prédikál, a hangja nem jut messzire. De aki nagy tömegek előtt, a média színe előtt látványos kereszthalálával ad nyomatékot a tanításainak, annak a hangját nem lehet többé elnyomni, annak az igazsága messzire hatol, ország-világ a tanúja lesz, annak a szavait nem lehet többé elhallgattatni, elfelejtetni.

Jézus azt fedezte föl ugyanis, hogy ha képes vagy arra, hogy szeresd felebarátodat, mint saját magadat, annak tudatában, hogy minden ember a te felebarátod, tehát szeretni tudod még az ellenséged is, akkor minden törvényt betöltöttél, akkor minden normának megfelelsz. S ő nemcsak mondta – mondani könnyű –, de a magatartásával igazolta is. Amikor így szólt Istenhez a keresztfán, hogy „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek” (Mt 23,34), akkor a gyakorlatban bizonyította az igazát. Mert azt állította ezzel: nem gonoszok ők, nem szörnyetegek, csak tudatlanok, nem gyűlölöm őket a szenvedésemért, a halálomért, megértem, tehát szeretem őket, és Uram, te is bocsáss meg nekik; s ezzel bizonyított. Igen, így is lehet. Ha ez a tanítás általános lesz egyszer a világban, az maga lesz a Megváltás. És a Föltámadás.

Persze azt is hozzá kell tennem, hogy mindezt nem tudom. Azt tudom, ami a tudomány eszközeivel igazolható, és amiről itt szólok, csak a hit által közelíthető meg.

Úgyhogy mindezt csak szeretném hinni. Jó lenne...

Kertész Ákos

„De aztán megtanultam, mi a magyarok istene egy kórházi szobában. Megkaptam a színes folyóiratokban meg a színes filmekben látható világ helyett a valóságot, a fekete-fehér valóságot. Ez mint mérték, vagy erkölcsi talaj jelent meg az életemben. Szóval visszahívtam a föld.” A vele készült egyik kései interjú mondatai ezek. A valóság mint mérték... Ha tetszik: versmérték. Vagy ahogy máshol mondja: „a lényeg mindig a versbe mentett élet”. Az 1936-ban született, árvaságában Sztehlo-gyerekként nevelődő Orbán Ottó munkássága a betegségben, a betegség által lett nagy költészetté. Mintha a test nyomora, földhöz – ágyhoz – láncoltsága feltétele lenne a szellem és nyelv kötéláncbravúrnának. Mert „léghajóba kell a nehezék, versbe a hús, a csont, a vér, a könnyed – a föld, hogy lehessen fölötté ég”. Az élet és halál között egyensúlyozó számára az ironia, a paradoxon, a forma tökéletessége az egyetlen lehetőség. Vagyis a mű. 2002 májusában halt meg a szigliheti alkotóházban.

Fotó: Horváth Dávid

Lászlóffy Aladárnak

Hallod-e, te sötét árnyék, ember vagy-e vagy csak árnykép.
Nem vagyok én sötét árnyék, sem ember, sem pusztá árnykép.
Égi boltban kabát vagyok, rézgombjaim a csillagok,
Égi boltban kabát vagyok, rézgombjaim a csillagok.

Ha te vagy az ég kabátja, én vagyok az, aki váltja.
Én vagyok az, aki vakon bámulok ki az ablakon.
Hívlak, Isten, nyújtsd a karod, mikor szemem eltakarod.
Hívlak, ha vagy, nyújtsd a karod, legyen úgy, ahogy akarod.

Nyisd meg nekem a dombtetőt, a dombtetőn a temetőt.
A dombtetőn a temetőt, adj odaig menni erőt,
Hadd készítsék ott heverőt, hadd feküdjem le a sárba.
Hadd feküdjem le a sárba, ahogy kulcs talál a zárba.

Búcsúznék már, de nem könnyű, szakad szememből a könnyű.
Ősz szakállal mennydörögve gyöngyöt szór az ég a rögre.
Szakad az eső a földre, fehér szemfedővel főd be.
Szakad az eső a földre, belemosódom a ködbe.

(Orbán Ottó: Hallod-e te sötét árnyék
változat egy csángó népdalra)

Lidocain

Marx állította egykor sommásan a vallásról: „a nép ópiuma”.

Annak idején az ópium nem ugyanazt jelentette, mint ma a drogok világában: az volt a legáltalánosabban elterjedt fájdalomcsillapító. A marxi kritika tehát arról szólt: a vallás ahelyett, hogy a szocialista forradalom eszközével az okot szüntetné meg, csak arra jó, hogy a kizsákmányolástól szenvedő népek mintegy fájdalomcsillapítót nyújtson, hogy azt elviselni legyen képes.

Évtizedekig bajom volt a vallás, a hit: „a nép ópiuma” tétellel. Ma azonban már nem vagyok olyan szigorú szegény Marxszal, – már ami ezt illeti.

A szenvedés okára nincs racionális magyarázat, de következményére, eredményére lehet: a szenvedő átélheti az Isten *szün-pathiá*-ját, vele együtt szenvedését. A szenvedés hatalmas fájának gyökerei nem Istenben vannak, de ágai Istenig érnek. Számomra az a tudat, hogy Isten sem vonja ki magát a szenvedők végtelen társaságából, hanem Jézusban vállalja azt, többet ér, mint egy *Donalga*n.

Az evangéliumokon belül a szenvedéstörténet Jézus teljes életének elbeszéléséhez képest túlzottan terjedelmes és részletes. Pedig az evangéliumok szerint valójában nem is csak a passió eseménysora, hanem Jézus egész élete szenvedéstörténet. Az elmagányosító, a kétségbe ejtő, az értelmet és célt vesztő fájdalmat és szenvedést átélő ember számára az a tudat, hogy hite egyfajta válasz lehet a szenvedésre, felér egy marék *Contramal*-lal.

Nem azt gondoljuk-e, hogy életünk akkor lenne igazán rendben, ha nem kellene szenvedni? Vagy legalábbis minél kevesebbet. Ha már véget érnének szenvedéseink, melyek megakadályoznak teljes értékű, emberhez méltó, értékes élet élésében. Ezek szerint Jézus élete nem volt „emberhez méltó”, teljes értékű és értékes élet? Az a tapasztalat, hogy nem a szenvedés elkerülésében, a fájdalmak megúszásában, hanem azok elviselésében tapasztalja meg az ember Isten szeretetét, több egy levélnyi *Cataflam*-nál.

Az ember ősidők óta küszködik a szenvedés mértékével (22. zsoltár). Isten büntetése? Gonosz erők akarat? Próbátétel? Véletlen? Amikor a vakon született előtt Jézusnak tesz föl a kérdést, a válasz ez: „azért van ez így, hogy nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei” (Jn 9,3). A szenvedő ember számára az a tény, hogy gyötrődésében nemcsak a fájdalom, a könny, a félelem, a gyengeség, az öregség, a kiszolgáltatottság, a rettenet, majd végül a halál lesz nyilvánvalóvá, hanem „Isten cselekedetei”, erősebben ható, mint egy injekciónyi *Novocain*.

Szenvedni nem jó. Még akkor sem, ha vannak is – többnyire utólag – jónak vagy hasznosnak is nevezhető következményei. Szenvedést átélve az ember jobban értékeli kínoktól-fájdalmaktól viszonylag mentesebb óráit-napjait-éveit. Magunk szenvedve jobban megértjük a másik szenvedőt. A szenvedés közben tisztázódik,

kire számíthat az ember, s kire nem. A betegség fájdalmai kijózanítják az embert saját fontosságá tekintetében is: lám csak, nélkülem sem dőlt össze a világ! De mindeme utólag elmondható „pozitívum” összessége is mily gyenge ellenszer ahhoz képest, amit a vallás, a hit nyújt, és amit reménységnek nevezünk! Ahhoz képest, amit a Jelenések könyve így fogalmaz: „és letöröl minden könnyet a szemükről, és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem lesz többé” (Jel 21,4). Micsoda isteni *Analgetica* ez!

Mivel a szenvedés, a betegség és a halál Isten ellenségei, jól teszi az ember, ha nem saját szenvedéstudata, betegségismerete és halálfélelme áll gondolatái középpontjában, hiszen így épp a gonosz kerülne középre. A hívó ember pedig azt szeretné, hogy élete közepén Isten legyen. Mégpedig az az Isten, aki még ellenségei minden győzelmét, fölöttünk aratott diadalmát is a saját szolgálatába állítja: „akik Istent szeretik, azoknak minden javukra szolgál” (Rm 8,28): ez ám a *Lidocain* a javából.

E földön a fájdalmak csillapításában, majd végül az örök gyógyulásban.

Bízik László

Mítosztalan utópisták

*Mítosz és valóság címen hívtuk az érdeklődőket 2003. márciusi 16-ai összejö-
lekezési napunkra, melynek középpontjában a
közelmúlt értelmezésére született (egy-
ház)történelmi kísérletek sajátos vizsgálata állt.
Dénes Iván Zoltán történész mellett Csepregi
András lelkész-teológus tartott előadást, aki a
leleplezett „rossz mítosz” ellenpontjaként „jó
mítosz”-t rajzoló Bibó István alakját, munkás-
ságát megidézve vázolta fel egy olyan tudós-
politikus alakját, aki nem volt rest akár önkriti-
kus módon szembenézni a maga kora-társad-
alma-történelme adta súlyos kérdésekkel.
Csepregi András délutáni igehirdetése előadá-
sának tételét idézte: mítosz és ellenmítosz
feszül egymásnak. Rajtunk áll, melyik válik
valóssá számunkra.*

Ekkor sokan hittek benne azok közül a zsidók közül, akik elmentek Máriaához és látták, amit Jézus tett.

Némelyek pedig közülük elmentek a farizeusokhoz, és elmondták nekik, miket tett Jézus. Összehívták tehát a főpapok és a farizeusok a nagytanácsot, és így szóltak: „Mit tegyünk? Ez az ember ugyanis sok jelt tesz. Ha egyszerűen csak hagyjuk őt, mindenki hisz majd benne, aztán jönnek a rómaiak, és elveszik tőlünk a helyet is, a népet is.” Egyikük pedig, Kajafás, aki főpap volt abban az esztendőben, ezt mondta nekik: „Ti nem értetek semmit. Azt sem vesztitek fontolóra: jobb nektek, hogy egyetlen ember haljon meg a népért, sem hogy az egész nép elveszen.” (Jn 11,45–50)

Néhány görög is volt azok között, akik felmentek az ünnepre, hogy imádják az Istent. Ezek odamentek Fülöpöz, aki a galileai Bétsaidából való volt, és ezzel a kéréssel fordultak hozzá: „Uram, Jézust szeretnénk látni.” Fülöp elment, és szólt Andrásnak, András és Fülöp elment, és szólt Jézusnak. Jézus így válaszolt nekik: „Eljött az óra, hogy megdicsőíttessék az Emberfia. Bizony, bizony, mondom nektek: ha a búzaszem nem esik a földbe, és nem hal meg, egymaga marad; de ha meghal, sokszoros termést hoz. Aki szereti az életét, elveszti; aki pedig gyűlöli az életét e világon, örök életre őrizi meg azt. Ha valaki nekem szolgál, engem kövessen, és ahol én vagyok, ott lesz az én szolgálóm is; és ha valaki nekem szolgál, azt megbecsüli az Atya.” (Jn 12,20–26)

Igehallgató gyülekezet, kedves barátaim!

Ma este ennél a szónál állunk meg: mítosz. Két mítosz áll előttünk a felolvasott szakaszban, két egymással vetélkedő, egymással gyökeresen ellentétes, egymást kizáró mítosz. Az első mítosz, amelyet a történet szerint Kajafás képvisel, s minden kor, minden közösség hatalmasai képviselnek: a megváltó erőszak mítosza.

Az emberi közösségek történelmébe, tradícióiba beleépült annak hagyománya, hogy újra és újra erőszakot kell szenvednie valakinek azért, hogy a közösség maga fönmaradhasson. Kajafás csak ezt a nagyon is tudatosan kialakított íratlan parancsot követte. Ott van ez a motívum minden nép történelmében. A magyarság honfoglalása idején ezért kellett meghalnia Álmosnak,

majd ezért Koppánynak. E szerint a mítosz szerint a közösség biztonságát, életét, túlélését csak akkor biztosíthatják a döntéshelyzetben lévő, a közösségért felelős hatalmasok, ha valakire rámutatnak: neki meg kell halnia. Nem véletlen, hogy Jézusról ezt éppen Lázár feltámasztásának hírére mondják ki. Jézus felmutatta az életet, s vele szemben nyomban megmutatkozott a halál logikája.

A másik mítosz, amelyet Jézus Jeruzsálemben a gabonamag példájával mond el, ennek az elsőnek a végét jelenti be. Ő meghal, hogy többé senki másnak ne kelljen erőszakkal meghalnia. Meghal azért, hogy végét vesse e logika uralmának. Meghal azért, hogy kikölködjön ez a rend, hogy megmutassa a megváltó erőszak mítoszának hazug voltát, hogy új történet kezdődhessen az emberiség életében.

Az első mítosz azonban változatlanul eleven, s nem ritka, hogy magába integrálja, felfalja a másodikat. Hiszen itt is, ott is halálról van szó. S nem könnyű mindig világosan megkülönböztetnünk az egyiket a másiktól, meglátni azt, hogy az egyik mítoszban a halál egészen másról szól, mint a másikban. Jézus halála az erőszakos halál értelmének végét jelenti. Jézus keresztje nem egy a korábbi sok-sok kereszt és az őt követő sok-sok kereszt közül. Jézus szenvedése nem legitimálhatja a későbbiek halálát és szenvedéseit, az általa elszenvedett erőszak nem szolgálhat újra és újra magyarázatul arra, hogy miért kell másoknak erőszakot szenvedniük és meghalniuk. Ha ez történik, akkor valami tragikus tévedéssel, tragikus félreértelmezéssel állunk szemben. Az emberek mégis hányszor elfogadják az áldozat szerepét, hányszor el lehet hitetni velük, hogy önként vállalják az áldozatot valamilyen ügyért, pedig valójában kényszer alatt cselekszenek.

Jézus szándéka szerint keresztjének az utolsó keresztnek kellett volna lennie a világtörténelemben, hogy utána senkinek ne kelljen egy rossz mítosz logikája szerint, a hatalmasok érdekeit szolgáló erőszak jegyében keresztre mennie. A régi mítosz persze még él. De nekünk, akik tudjuk, miért halt meg Jézus, sohasem szabad összekevernünk, összetévesztenünk a kettőt. Soha nem szabad értelmet adnunk értelmetlen halálnak. Soha nem szabad szenvedésre biztatni – még magunkat sem. Jézus keresztje az utolsó áldozat volt. Évről évre erre az utolsó áldozatra emlékeztet a böjti időszak. Hogy tudjuk, mit jelent, mit ér a mi számunkra, magunk hibájából és mások hibájából szenvedő emberck számára az ő szenvedése. Hogy lehessünk a szó legjobb értelmében utópisták. S ha a történelem horizontális valóságát látva kétségeskedünk is, higgyük és értsük: Jézus keresztje, az utolsó kereszt azért állítatott fel, hogy utána senkinek ne kelljen erőszakot szenvednie. Ámen.

(A vecsernyén elhangzott igehirdetés szerkesztett változata)

A közömbös többség életveszélyes...

Lovász Ferenc 1928. március 26-án született Keszthelyen, gyermekkorát Nagykanizsán töltötte. 1939-ben, noha eminens tanuló volt, nem vették föl a nagykanizsai piarista gimnáziumba. 1945-ben a deportált diákok közül egyedül tért vissza Auschwitzból. Akkor már járhatott volna az iskolába, de nem fogadta el az ajánlatot.

Minek tulajdonítja, hogy megmenekült, és a szülei is életben maradtak?

Több volt a szerencsénk, mint az eszünk, semmi másnak. Nálam sokkal különbek hullottak ott el. Egy ismerős pszichológus, akihez később járnom kellett, azt mondta, tiszta szerencsém, hogy akkor még nem voltam elég értelmes ahhoz, hogy átlássam az egészet, mert akik értelmesek voltak és gondolkodtak, azok általában nem tudták túlélni. Ha valaki elég ostoba volt, mint én – aki három dologra koncentráltam: hogy minél kevesebbet éhezsem, hogy lehetőleg ne fázzam annyira, és hogy ritkán verjenek meg –, az túlélhette. Nem töprengtem a hozzátartozóimon. Azzal számoltam, ha én nem, akkor senki sem éli túl. Isteni csoda, hogy a szüleim is megmenekültek. Anyám Bergen-Belsenből félig éhenhalva, flekküfusszal jött meg. Apám munkaszolgálatosként pékségben dolgozott, nem hagyta el Magyarországot. Minthogy pék volt, nem is éhezett nagyon, hála Istennek. Az utolsó pillanatig sütnie kellett. Munkaszolgálatosként a gettóból szabadult. Mire kivitték volna Németországba, bezárult a gyűrű.

Meg lehet előzni – akár apró lépésekkel – az előítéleteket?

Az emberek előítéletessége és antiszemizmusa olyan, mint egy vallás. Ez hit, megszállottság, ezzel nem lehet semmit sem tenni. Védekezni lehet ellene, és kell is. Zsidó kisgyerekekkel lehet olyan szituációs játékot játszani, amely arra edzi, hogy ne legyen stréber, hogy társadalmilag fogadják el őt. A fiam esetében sem akartam, hogy azon az áron érjen el valamivel jobb tanulmányi eredményt, hogy a többiek kiközösítik. Az iskolában nem jelentkezett, nem beszélt, ha nem kérdezték. Ellenben tájékozódási futó volt. Az osztályfőnök azt mondta, hogyha a fiam ott van a kirándulásokon, akkor ő nyugodt lehet abban, hogy semmi baj nem történik, ha csak fél mondatot mond, helyreáll a nyugalom. Holott messze a legalacsonyabb volt az osztályban. Fiam alacsonyossága és véznasága ellenére feltétlen tekintélyt élvezett az egyetemi társai között is. Nem játszotta meg az eszt.

Hogyan kellene nevelni a mai tizenéveseket?

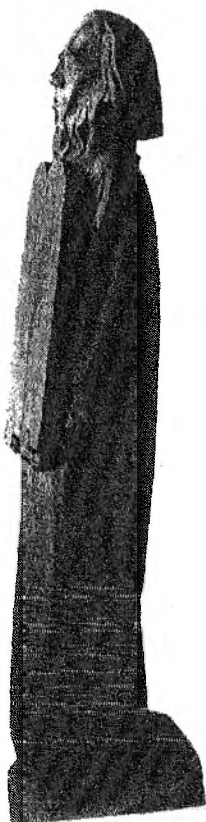
A mai tinédzserek sem egyformák. Egyiket így, a másikat úgy. A családjukon múlik, hogy szeretetre, gyűlöletre vagy közömbösségre nevelik-e őket. Az utóbbi a legveszélyesebb. A szélsőségektől mit sem tartok. A közömbös többség azonban életveszélyes. Velem szemben nem tehetnek semmit. Ha nagyon akarom, meg tudom védeni magam, de nem biztos, hogy akarom.

Lehetséges-e Auschwitz után kegyeskedni?

Sohasem bocsájítják meg azok, akik minket Auschwitzba küldtek és kiraboltak, hogy minket Auschwitzba küldtek és kiraboltak. Ezt soha nem fogják nekünk megbocsátani.

Egyik jegyzetében a bölcs Hillélre hivatkozik. A Heródes uralkodása alatt élt rabbi a zsidó tanok lényegét egyetlen mondatban foglalta össze: „Ami gyűlöletes neked, azt ne tedd embertársadnak; ez az egész Törvény, a többi csupán magyarázat”. Beszélne erről kicsit bővebben?

Fél lábon meg lehet tanulni azt, hogy mit jelent zsidónak lenni. A keresztény tanítás azt mondja: ami neked jó, azt cselekedd másnak. A zsidó tanítás azt mondja: ami neked nem jó, azt ne cselekedd másnak. Látszólag azonos a két kijelentés tartalma, holott nem az, mert ami nekem jó, nem szükségszerű, hogy az jó másnak is. Elszűrhetem a dolgot. Ha azonban azt mondom, hogy ami nekem nem jó, azt nem cselekszem másnak, akkor legfeljebb nem használok, de nem is ártok. Micsoda különbség a kétfajta gondolkodás között!

Gombocz Eszter

Mindennapos vereségünk a test, e

Lyukas zsák, ahonnét elfolyik az élet,

Ha beborít a világvégi este,

Melyből vérivó denevérek vijjogása éled,

És a sok apró szájbán a pokol fogsora

Hozza-viszi a hirt, a füstöt és az égett hús szagát,

Hogy eddig bármi volt is, többé már soha

Nem lesz más napszakod, csak éjszakád.

(Orbán Ottó: Dal a mindennapos vereségről)

A heverő, hol napjaim nagy részét fekvé töltöm,

Tengerjáró hajó és munkaasztal.

Verseim szédüléstől szédülésig imbolyogva költöm,

Szavakkal zárva fejsebem, mint sebtapasszal.

Lassúdík, ami korábban gyorsan kapcsolt, az agy –

A sugallatnak mintha ólomból volna a lába.

Lekottázom, hogy csontjaimban mint recseg a fagy,

És alámerülök a jeges óceánba.

(Orbán Ottó: Dal a heverőről és az óceánról)

Asszonyok, császárnék, jelképek

Vannak eszmék, amelyek időnként bűvópataként törnek föl, hogy aztán századokra eltűnjenek a felszín alatt, majd ismét előbukkanjanak, sodorva magukkal vért, könnyet, pusztulást.

Ilyen volt a 7–9. században a bizánci császárok körében mintegy két évszázadon keresztül tomboló képrombolás örülete. Talán a túlzottan megnövekedett ereklyekultusz ellenhatásaként alakult ki, talán III. Leó császár kisázsiai gyermekkorából sarjadt az a dühödt támadás, mely az ikonokat, alkotóikat és rejtegetőiket egyaránt sújtotta. Kolostori pincék, sziklabarlangok és a Nílus konzerváló homokja őriztek meg egyáltalán valamit a korábbi századok művészetéből. A képekhez nemcsak a hívek, hanem az alkotók is ragaszkodtak: ezrek vállalták értük a vértanúságot. Sokan pedig a száműzetést: III. Leó fiának, V. Konstantinnak az idején csupán Bizánc környékéről ötvenezer szent ember menekült el. Szerencsére a császárnak menyé is volt, bizonyos Iréne régensnő, aki apósa és férje halála után nyomban hozzálátott az ikonok mentéséhez, a képrombolás elítéléséhez és a bálványimádónak mondott szent emberek életének helyreállításához.

Mentőakciója sajnos időleges volt, mert negyed század múltán újra fellángolt az egyházművészet üldözése. Mintha szükségszerű volna, tán a bűnbeesés következményeként, hogy az emberek némely csoportjai valahol, valamikor, valamiért újra meg újra üldöznek más csoportokat. Am a nyolcszázas évek második felében megint föllépett egy régens császárné, Theodora nevű – nem azonos a VI. században élt Justinianus ledér feleségével –, aki határozottan elítélte a képrombolást. Leváltotta a pátriárkát, és olyan eredményesen szállt síkra azért, hogy a kép emlékeztető, jel, s az imádat nem a tárgynak szól, hanem akire általa gondolunk, hogy az ortodox hívek nagybőjt első vasárnapján azóta is a képrombolás megszűnésére emlékeznek.

Ezek a császárnék jutottak eszembe, amikor Helvécia gótikus katedrálisaiban – ahonnan a reformáció távolította el a bálványoknak tekintett műalkotásokat – megdermedni éreztem lelkemet és csontjaimat, míg végre a zürichi Frauenkirche mozaikablakai alatt életre keltett a színesen szikrázó napsugár, lévén éppen Chagall alkotása az ablak, melyen át rám ragyogott.

Nagyszerű, hogy lutheránus vagyok! – örvendeztem, hiszen Luther Isten különös és rendkívüli ajándékának tartotta a művészeteket, barátkozott a festő Cranach testvérekkel, és a németországi templomokban ma is képek és szobrok készítenek hálámára Isten ajándékaiért.

Am hogy éppen a Frauenkirchébe, a Míasszonyunk-templomba hozta vissza Chagall az életet, ez a tény az örömmön túl szimbolikus jelentőségű volt számomra. Iréne, Theodora, a Míasszonyunk festője. Igen, a nők azok, akik nem a bálványt, hanem a jelképet

látják a műalkotásban, s magában a vallásos hitben is megőrzik a szimbolikát. Hiszen ha azt hirdetjük: az Isten szeretet, – vajon nem szimbólumban gondolkodunk-e? És ha keresztet hordunk a nyakunkban, vagy fejet hajtunk az út menti feszület előtt (Luther még keresztet is vetett!), vajon nem az önfeláldozó, végtelen, tökéletes szeretet jele melegíti-e át szívünket? Végtére is: nem kivégzőeszközt teszünk a nyakunkba, hanem annak apró jelét, hogy aki számunkra a legfontosabb, mindig velünk van.

A *jelképeket* értő, vágyó, óvó-őrző asszonyokról Illyés Gyula sorai idéződnek belém, a Ditirambus a nőkhöz vallomása a *világot* megtartó-megőrző asszonyokról: „nem a viharok, a mének, a diadalzengések, hanem a szitaszél-veregetések, ha a liszt megtömö-
rül...”.

Bozóky Éva

A húsvéti ünnepkör evangélikus néphagyományai

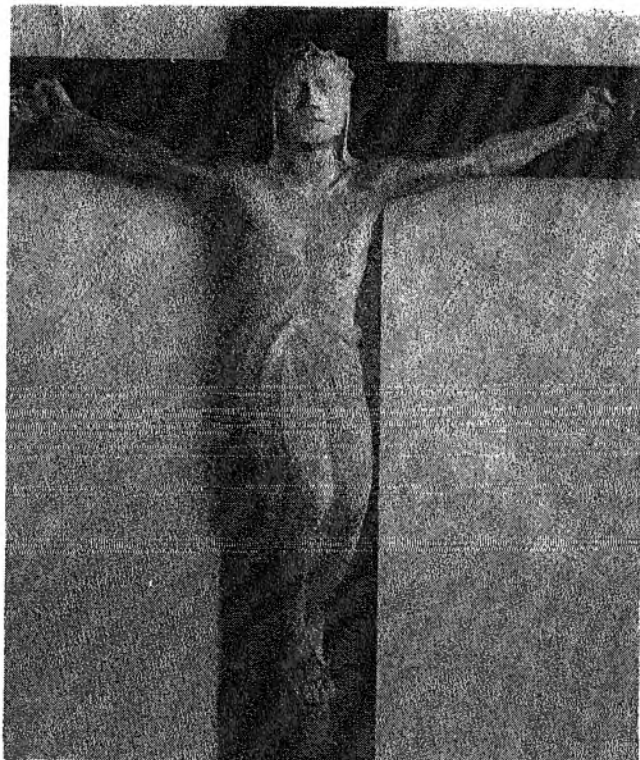
A húsvét a keresztény egyház legnagyobb ünnepe, időpontját, amely március 22-e és április 25-e közé eshet, a negyedik században a tavaszi nap-
éjegyenlőséget követő holdtölte utáni első vasárnapban határozták meg.

A farsangot követi a *húsvéti ünnepkör* első szakasza, a *hamvazószerdával* kezdődő, negyvennapos *nagyböjt*. Korunk rohanó embere szinte észrevétlenül halad át ezen az időszakon, mely évszázadokon keresztül a húsvétra való testi-lelki előkészületet jelentette a hívő ember számára. Ilyenkor nem rendeztek hangos multságokat, nem táncoltak, lakodalmakat sem tartottak. A nagyhéten az asszonyok, lányok gyászruhát öltöttek, húsvétvasárnap azonban a legszebb és legújabb tavaszi öltözetükben pompáztak a templomokban.

A húsvétvasárnapot megelőző *virágvasárnap* barkaszentelő körmenetekkel emlékezik meg az egyház Jézus jeruzsálemi bevonulásáról. A szentelt barkát ma is megőrzik, bár már nem sokan hiszik, hogy ezzel megvédhetik a házukat villámcsapástól, tűzvészről vagy jégesőtől. Ezen a napon hordták az ún. *kiszét*, a menyecske ruhába öltöztetett szalmabábot, melyet a falu szélén elégettek vagy vízbe vetettek. Úgy hitték, ezzel a halált, a betegséget, a böjtöt, a telet távolítják el a faluból. Ez a szokás magyar nyelvterületen csak Nyitra, Hont, Nógrád, Pest és Heves megyében élt.

A *nagyhéten*, vagyis a virágvasárnap utáni héten egymást követik a jeles napok, melyekhez különféle hagyományok fűződnek. A nagyhét nemcsak a testi-lelki megtisztulás ideje, hanem a nagytakarítás is. *Nagysütőtökön* a hagyomány szerint „Rómába mennek a harangok”: a katolikus templomokban legközelebb csak nagyszombaton harangoznak, a híveket kereplővel hívogatják a templomba. A böjti időszak „mélypontja” *nagypéntek*, Jézus kínszenvedésének és kereszthalálának emléknapja, melyen a hívek a passióolvasás segítségével

élik át Krisztus szenvedéstörténetét. Már a középkor óta gyakran adták elő a passiót dramatizált formában, énekléssel ékesítve. A katolikus templomokban *nagyszombaton* tartják a feltámadási körmeneteket. Nagyszombat éjszakájához, húsvét hajnalához szerte a magyar nyelvterületen hozzátartozott a „Jézus keresése”, a feltámadási körmenet és a határjárás. Krisztus szobrát vagy képmását elrejtették a búzavetésben, valahol a falu határában. Imádkozva, énekelve keresték meg, majd a templomba vitték. Az egyházi külsőségek közt végbemenő határkerülés célja a határjelek megújítása, megismertetése a fiatalokkal és a határ mágikus védelme volt. Krisztus feltámadásának hírével akarták megoltalmazni termőföldjeiket a természeti csapásoktól, a kártevőktől, s reméltek bő termést elérni.

Húsvétvasárnap azok is felkeresik a templomot, akik nem járnak oda rendszeresen. *Húsvéthétfőn*, akárcsak régen, ma is locsolkodnak, városon és falun egyaránt. A húsvéti *tojásjátékokat* egész Európa ismeri. Ma is élő szokás pl. a mezőföldi Lajoskomáromban, hogy húsvéthétfőn a gyerekek szüleikkel, nagyszüleikkel együtt kimennek a temető mellé, a régi vásártér lejtős, füves oldalába, 8-10 piros tojást visznek magukkal. Egymás után gurítják le a tojásokat a lejtőn, hogy minél messzebbre guruljon, és ne törjön össze. Az összetört tojásokat megeszik vagy hazaviszik a kicsibéknek. Egy másik játékban pénzt dobálnak a tojásba. Egy vonal mögül igyekeznek úgy eltalálni a tojást, hogy az érme az élével álljon bele. A tojás azé lesz, akinek ez sikerül. A dobásért előre kellett fizetni a tojás tulajdonosának pár fillért.

Viszonylag keveset tudunk evangélikus gyülekeze-
teink régi húsvéti hagyományairól.

A békési evangélikusok a *böjti időszakban* sötét ruhában mentek a templomba, Krisztus halálára emlékezve a lányok lila szalagot tettek a hajukba, az idősebbek feketében jelentek meg. Böjt idején nem lakodalmaztak, nem rendeztek multságokat, még a házassulandókat

sem hirdették ki a templomban. Tilos volt a vidámság, az utcán sem lehetett dalolni.

Virágvasárnapra kimeszelték a házakat, és a lányok ilyenkor jelentek meg először tavaszias ruhákban. Ezen a napon kezdték meg a tojások festését is. A bokortanyák evangélikus tírpiákjai örültek, ha ismerős katolikus családoktól szentelt barkát kaptak, és oltalmazó céllal az első ház komódjára vagy a tükör mellé helyezték azt.

A *nagybát* hagyományához tartozott, hogy *nagycsütörtök* éjszakáján a Gecsemané emlékezetére az evangélikus tírpiák asszonyok a virágoskertben, a férfiak pedig valami rejtett helyen imádkoztak, majd frissen merített vízben mosakodtak, sőt a jószágot is megöntözték. Nagycsütörtököt nem mindenütt tartották ünnepnek, Ambrózfalván azonban ez volt a konfirmáció ideje, és ezen a napon vettek úrvacsorát a tanítók, presbiterek, lelkészek.

Nagypénteken a hétfalusi evangélikus csángók a századfordulón még énekelték a passiót. A reformációtól a 19. századig a passió és a lamentáció része volt a protestáns istentiszteletnek. A legtöbb gyülekezetben nagypénteken vettek úrvacsorát, mert ezt tartották a legnagyobb ünnepnek. A nagypénteki úrvacsora előtti böjtnek helyi és egyéni változatai alakultak ki: némely településen semmit sem ettek, máshol csak zsírtalan ételt (Mezőberény), volt, aki pattogatott kukoricát (Békéscsaba, Kondoros), esetleg tojást vagy tejet (Békéscsaba), mások száraz kenyeret (Gerendás), aszaltgyümölcs-levest (Csöngé) fogyasztottak. A böjtöt a csillagok feljövételéig tartották, aztán főtt kolbász, tojást, kocsonyát ettek.

Nagyszombaton általános szokás a takarítás, sütés, főzés. Tótkomlóson, különösen a gazdacsaládok úgy tartották, hogy nagyszombat este, aztán a húsvétvasárnap étkészéseknél együtt kell lenniük, az étkészések előtt húsvéti énekeket énekelték. Akárcsak karácsonykor, ilyenkor sem illet veszekedniük, hangosan feleselniük a fiataloknak.

Húsvétvasárnap a fiatalok a legtöbb helyen új ruhát kaptak, melyet első ízben az ünnep napján öltöttek magukra, és abban mentek a templomba. A nap kiemelkedő része volt az istentisztelet, ebéd után a prédikációról beszélgettek, s a fiataloknak be kellett számolniuk a hallottakról. Ilyenkor senki sem ment idegen házhoz látogatóba. Ugyanakkor a húsvét első napjának jellegzetes szokása volt a keresztszülők látogatása a keresztyereknél, ilyenkor az élet, az újjászületés, a feltámadás jelképeként piros vagy hímes tojást vittek ajándékba. A Vas megyei Bükön a keresztyereknek festett piros tojást levelekkel díszítették.

A *húsvétbétfi* locsolásnak korábban hagyományos rendje volt. A mezőberényi szlovákoknál pl. csak az istentiszteletig locsolhattak, de a legtöbb helyen egész nap jártak locsolni. Tótkomlóson sokan már hajnalban felzörgették a lányos házakat, s vízzel locsoltak. A locsolásért ma is piros vagy hímes tojás jár. A gyerekeknek pénzt is adnak, a legényeket étellel, itallal kínálják. Bükön a jómódúak már az 1920-as években is szagos vízzel, kölnivel locsolkodtak, a szegények pedig szappanos vízzel. Ahol az utcán kút volt, „szorútk a

lányok”, hiszen itt hagyományos módon, vödör vízzel is öntözték őket.

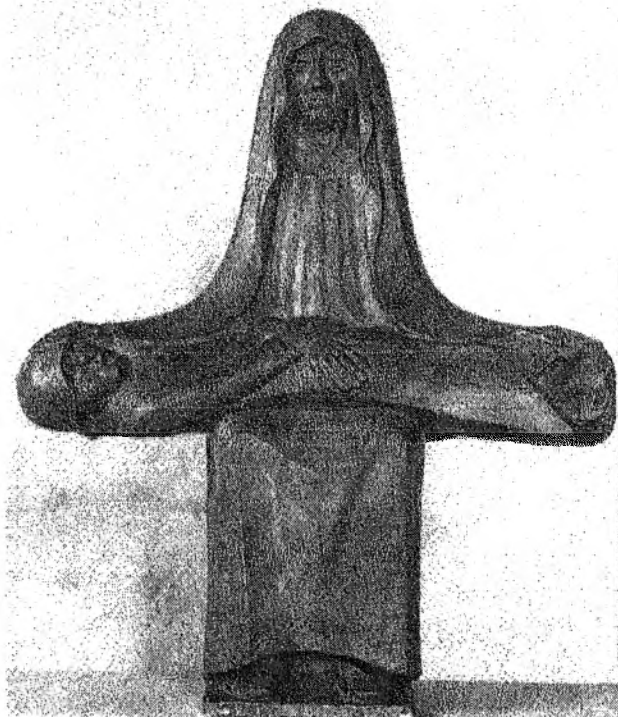
A *piros tojás* és a *locsolás* szokásához legendás magyarázatot fűznek hazánkban. Eszerint Krisztus vére cseppent a tojásra, attól vált pirossá, a Jézus feltámadását hirdető jeruzsálemi asszonyokat pedig locsolással akarták a zsidók elhallgattatni. Más változat szerint a Jézus sírját őrző katonák öntötték le vízzel a feltámadás híret vivő asszonyokat.

A *húsvéti nyúl* nem ősi motívuma az ünnepkörnek, ma sem tisztázott, hogyan is került a tojás mellé. Az bizonyos, hogy a nyúl szaporasága a termékenységet jelképezi. Hazánkban nyugatról került, német nyelvterületen a feudális időszakban ugyanis a parasztok sült nyulat és tojást szolgáltattak be húsvétra a földesúrnak. Egy szellemes tudós szerint a sült nyúl „feléledt”, és tojást hozó nyúllá vált. A gyerekek megajándékozása is elmaradhatatlan ilyenkor. Már nemcsak csokoládéfigurákat, nyuszt és tojást kapnak, hanem játékot és ruhaneműt is.

Az elmúlt esztendőben hazánkban is tért hódított az Ausztriában régóta gyakorolt szokás, hogy barkaágra függesztett tojásokkal díszítsék a lakást. A *húsvéti étkezésben* a báránnyús elvesztette népszerűségét, de a sonka főtt tojással, tormával továbbra is jellegzetes ünnepi étel. Manapság már nem sütnék erre az alkalomra kalácsot, hanem a karácsonyhoz hasonlóan mákos és diós beigli.

Húsvétkor ma is gyakran köszönnek jókívánsággal: *Feltámadott! Kellemes húsvéti ünnepeket! Boldog húsvéti ünnepeket!* ... mondogatják ilyenkor, akik összetalálkoznak, mások pedig húsvéti képeslapokon üdvözlik egymást, sőt egyre többen küldenek mobiltelefonos SMS-t vagy e-mailt. A hagyományos és az újabb formák sem szólnak azonban másról: megosztani egymással az ünnep örömét.

Tátrai Zsuzsanna

Sári néni

Mravinác Edéné Malaga Sára – akinél a szórványvasárnapokon éveken keresztül terített asztal várta a lelkészt és a kántort – a gyülekezet legöregebb tagja. Ha életkorára nézve nem is – bár nyolcvannégy esztendő súlya nehezedik rá –, a gyülekezethez tartozását tekintve mindenképpen. 1922-ben Bártfáról menekülve került szüleivel és nővérével Piliscsabára, ahol édesapjuk halála után az evangélikus diakonisszák és a katolikus apácák istápolták a férfi nélkül maradt családot. A sok magyar hadiárvához hasonlóan Hollandiában töltött év után 1926-ban már Pilisvörösvárra tért haza. A Nyugati pályaudvaron édesanyja a második férjével várta az érkezőket. Azzal, akit Sári néni azóta is apjaként emleget.

Fényképek, régi papírok között beszélgettünk vele életről és halálról, háborúról és békéről, a Monarchiában akár tipikusnak is mondható soknemzetiségű-soknyelvű családról, gyülekezetről és szórványlétről. Abban az utcában, amelyben Vörösvárra érkezvén letelepedett, abban a házban, amelyet negyven esztendeje építettek férjével, s amelybe néhány hónap múlva első dédunokája születik.

Hol tanult Sári néni?
A négy elemi és a polgári iskola két osztályát itt végeztem Vörösváron. Elza nővérem a polgári után a tanítóképzőben folytatta, anyám pedig engem – mondván, lássak világot, tanuljak önállóságot – Újpestre íratott be a felsőbb osztályokba. Sok vörösvári társammal együtt külön diákkocsiban jártunk naponta Budapestre. Közben fölépítettünk egy házat, de a gazdasági világválság elvitte. Apánk bele is betegedett, 1937-ben meghalt, anyám ismét megözvegyült. Elza akkortájt fejezte be a képzőt, állásra nem is lehetett gondolni, de ő már korábban eldöntötte, hogy diakonissza lesz. Engem aztán anyám varrodába küldött, itt helyben volt egy divatszalon, ott tanultam a mesterséget.

Hogy hívták a szalont?

Mravinác Angéla... Igen, így kerültem a Mravinác családba. A főnököm öccse vett feleségül. Ez a divatszalon addig működött, míg a későbbi sógornóm férjéhez nem ment Zágrádba. Én már korábban Budapestre mentem egy Dorottya utcai szalonba, ennek zsidó tulajdonosnőjét Gács Rózsának hívták. Roppant elegáns szalon volt, modellekkel dolgoztunk, minden tavasszal és ősszel divathemutató, gazdag bankárnéknak, színésznőknek varrtunk. Még Honthy Hanna is rendelt itt ruhát... 14 filléres órabért kaptam. Annak még értéke volt akkor, de reggel fél hétkor kellett indulnom, s csak este fél kilencre értem haza. Így aztán később itthon maradtam, hiszen itt is jöttek a kuncsaftok. Én varrtam, anyám vezette a háztartást.

Mikor házasodtak össze Sári néniék?

Csak 46-ban. Ede bácsit ugyanis behívták sorkatonai szolgálatra, nyolc év múlva szerelt le, mikor 45 őszén hazatért az amerikai hadifogságból. A háború utolsó hónapjait mi sem itthon töltöttük. Elza nővérem, aki egy barátnője, a későbbi Smidéliusz Ernőné révén ismerkedett meg Győr-Sopron megyével, akkor már a győri diakonissza-anyakáz lakója volt, s biztonságosabbnak látta, ha hármunkat elvisz magához. Így 1944 karácsonyát az anyakáz óvóhelynek kialakított pincéjében töltöttük sok más családdal együtt. Ott hallottuk a rádióban, hogy Pilisvörösváron a miséről kijövő emberek közé géppuskáztak egy repülőőről... Az óvóhely annyira zsúfolt volt, hiszen a házbeliéken kívül sok menekültet is befogadtak, hogy Elza úgy döntött, január elején Erzszi húgomat és engem egy menekültvonattal Ausztriába küld. Ő meg anyánkkal az üres répcelaki parókián töltötte a háború utolsó hónapjait, mindenféle szolgálatot végzett, temetett is. Valamikor szeptember-október táján jött értünk, s hozott minket haza Ausztriából.

Ő valóban rendkívüli ember volt, eleven, nyugtalan egyéniség, minden percet kihasználta, tette a dolgát. Ott érezte jól magát, ahol sokan voltak. Nem volt túlzás, ahogy Túróczy Zoltán a temetési beszédében megemlékezett róla. 1959-ben halt meg fehérvérűségben, 42 évesen.

Szóval mi Ede bácsival csak 1946 májusában házasodtunk össze.

Volt nagy lakodalom!

Hát az nem volt. Egy tcher-vonattal utaztunk be Budapestre, a romos budavári templom sekrestyéjében adott össze minket Sréter Ferenc. Elza intézte ezt is. De ő, anyánk meg a húgom Győrben, ki jött volna az eküvőre? Rajtunk kívül csak a két tanú volt ott, Ede bácsi két kollégája. Valahonnan keríttek nekem egy mezei csokrot, én kifordítottam magamnak egy kosztümöt – mintha új lett volna –, Ede bácsi fölvette az érettségi öltönyét, már jól kinőtt belőle, de boldogok voltunk. S anyósom várt minket az oroszoktól megmaradt egyetlen kakassal, azt vágta le nekünk. Ő horvátországi szerb asszony volt, jókat tudott nevetni, tele volt a kacagásával a ház, de a dühét is kiadta. Apósom meg cseh-horvát származék Prága mellől, gépész és ezermester, végigjárta az egész Monarchiát, mindenhol tanult valamit, nagyon értette a dolgát. Aztán itt ragadt Vörösváron a bányában. A családban németül beszéltek, apósom-anyósom szláv nyelveken is.

Néhány év albérlet után mi is apósom házába költözünk, akkorra anyósom már meghalt. Mi a két gyerekkel, közben a sógorom is oda került a feleségével, gyerekük született, időnként jött anyám, aki aztán Elza halála után hozzánk is költözött. Apósom, aki nagyon türelmes, békés ember volt, mondogatta is: tenni kell, kérem, valamit. Gyűjtögette a kevéske nyugdíját, Ede bácsi meg azért csak haladt a számlálrán, de ha apósom nem lett volna, nem készült volna el ez a ház 1963-ra. Aztán hamarosan ez is szűk lett.

És hogy alakult tovább a család sorsa? A gyermekek, unokák is itt élnek Pülsvörösváron.

Apósom 90 éves korában halt meg 1974-ben, aztán anyám 1980-ban, közben a gyerekek is kirepültek, mindegyik megnősült. Pali bejárta az országot. Ede bácsi mindkét fiút beprotezsálta valami külkereskedelmi vállalathoz, de Palinak ez sehogy sem volt kedvére. Hódmezővásárhelyen elvégezte a Vadgazdálkodási és Állattenyésztési Főiskolát, első munkahelye a margitszigeti állatkert volt, majd Szalafőre ment vadászni, aztán egy fácántelegre az Alföldre. Onnak került vissza Vörösvárra gazdálkodni. Péter meg kicsit bohém volt. Eleinte ő is kereskedőként dolgozott, később azonban Solymárra került a PEMŰ-be. Gondolom, onnan megy majd nyugdíjba.

Sári néni a húszas években került Vörösvárra. Milyen volt itt akkor a gyülekezeti élet?

Elég eleven, hiszen létezett még a bányatelep, ahol az evangélikusok többsége élt, s kötelező hitoktatás folyt. A gyülekezet Óbuda fliájaként működött, egy bányamérnök, Tirscher főmérnök volt a felügyelő, de volt gondnok és pénztáros is, nagyon komolyan vették a dolgukat. Már akkor is a hónap második és negyedik vasárnapján tartottuk az istentiszteletet, akkor még a katolikus templom melletti iskolában. Tele volt emberekkel a terem, még Solymárról is jöttek. Mohr Henrik járt ki Óbudáról, Gáncs Aladár volt a hitoktató.

Meddig jártak ők? Hiszen 1928-ban megalakult a csillaghegyi gyülekezet.

Elza nővérem 1930-as konfirmációi emléklapját még Mohr Henrik írta alá. Engem meg 1933-ban Újpesten Mezei József konfirmált, hiszen én akkor már oda jártam polgári iskolába. Akik jól felkészültek, azoknak díszbetűkkel töltötte ki az emléklapját. A nálam hét évvel fiatalabb Erzsébet húgomat meg Mikler Gusztáv konfirmálta, akkor ő járt ki Budapestről. Később meg Farkas Lajos, aztán Kaposvári Vilmos. Ő 1981-ben ment nyugdíjba, akkor került Csillaghegyre Benkő Béla. Szegény még az utolsó karácsonyon is kijött, már csak ülve tudta elvégezni a szolgálatot. Akkor már persze régen nem az iskolában tartottuk az istentiszteleteket. A reformátusok először vettek egy öreg házat, már a háború után, aztán fölépítették az új templomot a nyolcvanas években, ők fogadtak be minket.

Maradtak még valakik abból a háború előtti gyülekezetből?

Alig-alig, szinte mindenki a háború után került ide, csak a Horváth házaspár jött a bányatelepről a faluba. A svábok egy részét kitelepítették, a bányatelep megszűnt. Az öregek kihaltak, a fiatalok elmaradtak, főleg az

ötvenes években, akkor nem volt jó pont templomba járni.

De hát'Isten, van azért emléke az egykori gyülekezetnek.

Igen, a kegytárgyak. A kehely, a paténa és a kereszt Raffai püspök adományára. Az oltárt annak idején mindig a postamesterék készítették, Sigraynak hívták őket, a nevelt lányukból papné lett valahol. Az úrvacsorai terítőt is ez a Sigrayné készítette, ő horgolta a szélét. Ezek még mind abból az időből valók...

Ittész Nóra

E számunkat az európai expresszizmus kimagasló alakjának, Ernst Barlachnak a műveivel illusztráltuk. Barlach 1870-ben az észak-németországi Wedelben született. A fasizmus éveiben „elfajzottnak” bélyegezve elhallgattatták, műveit a közterekről, templomokból, kiállítótermekből eltávolították. „Hol van másutt hely számunkra, ahol vigasztalni lehet, ha nem az üldözöttek és szorongatottak között?” – írja 1933-ban. A középkor művészetének belső, lényegi hatásáról tanúskodó fa- és bronzszobrai, grafikai és jelentős irodalmi életműve – drámái, lírai írásai –, egész tragikus-transzcendens művészetete a 20. század első felének egyik leghitelesebb és legsúlyosabb állásfoglalása az emberi szenvedés, megalázottság és megnyomorítottság ellen. 1938-ban Ratzeburgban temették el, gyermek-kora színhelyén, a középkori kolostor szomszédságában.

Síralmas énnékem így megöregednem,
porrá őrlöttenem testben és lélekben.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Napjaim egy fele nyelvharapó rágás,
napjaim más fele béna ágyon fekvés.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Ez világi élet szememben igen rút,
pokolba vivő út, dögvész, mérgezett kút.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Ki háltam valaha sikogató lánnyal,
most hálok csak a meddő orvostudományal.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

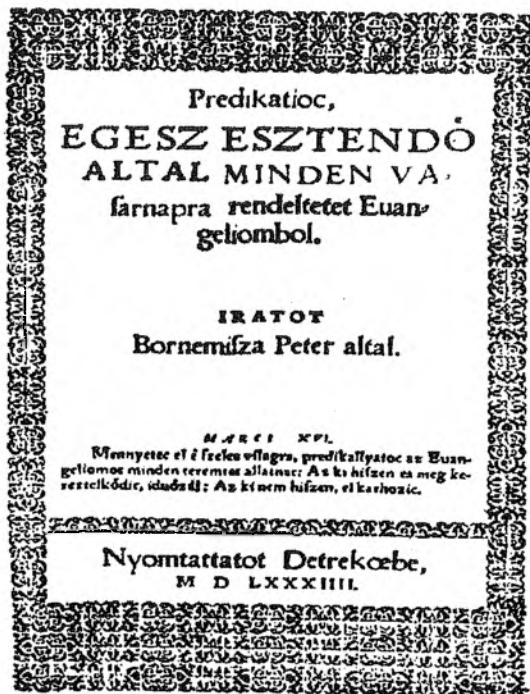
Nászunkon nyerítve hahotáz az ördög,
ki teszi, hogy éjjel horkolok és hörgök.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

S rémálmot bocsát rám: valami fekete tárna
mélyén rőt derengés, kapuja sarkig tárva...
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Írtam ezt a verset kórházból jövőben,
nem bízva csodában, fényesebb jövőben.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

Csak az ezüstfejú botban; ő tette, hogy el nem estem,
mikor megszédültem az ezredvégi Pesten.
Vajon s mikor leszen én szabadulásom?

(Orbán Ottó: *Cantio optima*)

Síralmas énnéköm tetüled megváltom
Áldott Magyarország, tőled eltávoznom;
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Az Felföldet bírják az kevély nímötök,
Szerémségöt bírják az fene törökök.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engömet kergetnek az kevély nímötök,
Engöm környülvettek az pogán törökök.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engem eluntattak az magyar urak,
Kízték közölök az egy igaz Istent.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Legyön Isten hozzád, áldott Magyarország,
Mert nincsen tebenned semmi nagy uraság,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Ez éneköt szörzék jó Husztnak várában,
Bornemisza Péter az ő víg kedvében.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

(Bornemisza Péter: *Cantio optima*)

Ó, mi urunk, Jézus Krisztus, élő Istennek szent fia,
hálát adunk mi tenéked, hogy miérottünk emberré
lévén, nemcsak halált szenvedtél, de még el is temet-
tettel és koporsóban feküdtél, hogy a mi koporsónkat is
a te koporsódba való fekvésséddel megszentelnéd és
megáldanád, hogy a mi koporsónk ne lenne minékünk
örökkévaló tömlöcünk, hanem ideig való nyugodalmas
aluvószállásunk: kérünk tégedet, adjad minékünk a
Szentlelket, ki a te szent Atyádtól és tetüled származik,
hogy mi a bűntől teljességgel elszakadhassunk, teben-
ned tiszta szívből bízahassunk, tégedet teljes életünkbe
tisztelhessünk és eképpen a mi koporsónkból az örök
bódogságra feltámadhassunk és örökké vigadhassunk.
Amen.

Bornemisza Péter

BÖJT – HÚSVÉT ISTENTISZTELETI REND

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

Április 6., böjt ötödik vasárnapja

10.00 órákor kétnyelvű német-magyar istentisztelet,
igét hirdet: Michael Heinrichs

Április 13., virágvasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Görög Tibor

Április 17., nagycsütörtök

17.00 órákor istentisztelet,
igét hirdet: ifj. Hafenschner Károly

Április 18., nagypéntek

16.00 órákor a templom mellett felállított
kereszt megáldása

17.00 órákor bibliodramatikussá passióolvasás,
igét hirdet: Görög Tibor

Április 20., húsvét ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Április 21., húsvéthétfő

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Bozóky Éva

Április 27., vasárnap,

az összegyűlekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

14.00 órákor Az ének a liturgiában címmel Dobszay
László előadása arról, hogyan alakult az
évszázadok során a vokális zene szerepe az
istentiszteleti liturgiában

16.00 órákor a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
egyházzene tanszakának kórusa énekel

17.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Fülöp Attila

Május 4., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet,
igét hirdet: Ihász Mihály teológus

Május 11., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Május 18., vasárnap,

az összegyűlekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

14.00 órákor Rákos Sándor költőre emlékezünk,
közreműködik: Szentpál Mónika, Valachi Anna

16.00 órákor orgonakoncert

17.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Fülöp Attila

Május 25., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Görög Tibor

Május 29., mennybemenetel ünnepe

17.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Gálos Ildikó

Június 1., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: dr. Frenkl Róbert

Június 8., pünkösd ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Június 9., pünkösdhétfő

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Görög Tibor

Június 15., vasárnap

az összegyűlekezés napja

10.00 órákor istentisztelet,
igét hirdet: Takácsné Kovácsházi Zelma

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet: Donáth László

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján ünnepeljük.

Piliscsabán (Bétel Otthon, Széchenyi utca):

a hónap 2. és 4. vasárnapján 10.00 órákor
húsvétvasárnap 10.00 órákor

Pilisvörösváron (református templom):

a hónap 2. és 4. vasárnapján 14.00 órákor
húsvétvasárnap 14.00 órákor

Solymáron (református templom):

húsvéthétfőn 10.00 órákor

BIBLIAÓRÁK

Jób könyve

Tanház Donáth László vezetésével

Alkalmaink: április 9-én, április 23-án, május 7-én és
május 21-én, szerdán 17.00 órákor

Bibliodráma

Muntag Ildikó és Falvy Dóra irányításával
minden kedden 18.30 órákor

Gyermekatekézés

Naszályi Márta és Falvy Dóra vezetésével
minden vasárnap 10.00 órákor

Konfirmációi előkészítő

Muntag Ildikó irányításával
minden hétfőn 18.00 órákor

TAVASZI ORGONAKONCERTEK

Május 11-én, vasárnap 18.00 órákor

Várad Antal orgonaművész hangversenye

Liszt Ferenc: B-A-C-H fantázia és fuga

Felix Mendelssohn-Bartholdy: D-dúr szonáta Op. 65 Nr. 6

Edvard Grieg-E. H. Lemara: Peer Gynt Husvil

(Reggeli hangulat – Ábrahám – Petra tánca)

Alexandre Guilmant: I. szonáta

(Bevezetés és allegro – Pastorale – Fugato)

Május 18-án, vasárnap, az összegyűlekezés napján

16.00 órákor Deák László orgonaművész hangversenye

Girolamo Frescobaldi: Toccata sesta per l'organo sopra i pedali

Giovanni Maria Trabaci: Canzona francesca

Georg Muffat: Toccata octava

Girolamo Frescobaldi: Capriccio sopra il corno

Alessandro Scarlatti: Toccata prima

Domenico Scarlatti: Tre sonate

Max Reger: Toccata in d Op. 59

Május 25-én, vasárnap 18.00 órákor

Varga Petra orgonaművész hangversenye

Johann Sebastian Bach: F-dúr toccata és fuga BWV 540

Johann Sebastian Bach: d-moll trioszonáta BWV 527

Wolfgang Amadeus Mozart: F-dúr andante K. 616

Johann Sebastian Bach: Dór toccata és fuga BWV 538

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin és Ittész Nóra

A gyűlekezet lelkesi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész, Görög Tibor nyugdíjas

lelkész, Bozóky Éva, Gálos Ildikó és

Thurnay Béla gyűlekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Tel: 368-6118, fax: 240-3771, mobil: 06-20-3989-059

e-mail: breuer@mail.matav.hu,

internet cím: www.hethars.hu

Nyomtatás: Crea Print Kft.

Adományokat az OTP 11703006 – 20013365
számlaszámra várunk.